

Materie en constructie

De tekst als daad. Reflecties over de materialiteit van representatie

'everything that is written exists'

Monique Wittig, 1975:10

'gender is a kind of imitation for which there is no original; in fact, it is a kind of imitation that produces the very notion of the original as an effect and consequence of the imitation itself.'

Judith Butler, 1991:21

'Like race, sex is an "imaginary" formation of the kind that produces reality, including bodies then perceived as prior to all construction.'

Donna Haraway, 1991:138

Hoe verhouden de materiële werkelijkheid en genderconstructies zich tot elkaar? Bestaat er een materie die 'vrij van constructie' is? Anders gezegd, in hoeverre wordt de materiële werkelijkheid gemodelleerd naar de constructies die wij 'cultuur' noemen? En zijn 'materie' en 'constructie' nog wel van elkaar te onderscheiden? Ik begin het antwoord op deze vragen graag met een anekdote, waarmee ik hoop de kwestie van materie en constructie op een aansprekende wijze voor het voetlicht te brengen.

Toen ik derdejaars student was en 22 jaar oud, had ik behoefte aan frisse lucht. Ik wilde een poosje uit de academische sfeer, en besloot om enige tijd als bouwvakster te gaan werken. Ik richtte dus samen met een vriendin een firmatje op. U weet wel, de jaren zeventig. Wij voegden ons gereedschap bij mekaar en togen vervolgens naar de gereedschappenwinkel om alles wat ons voor ons eerste karwei nog ontbrak aan te schaffen. Ik herinner me dat we werkhandschoenen nodig hadden, een paar zakken cement, een sloophamer en een slijpschijf.

Daar in die bouwstoffenwinkel begon onze confrontatie met een mannelijk vormgegeven domein. Werkhandschoenen bleken alleen maar leverbaar in een maat die ons vele malen te groot was. Zakken cement waren er uitsluitend in balen van vijftig kilo. Weet u wat een zak van vijftig kilo weegt? Ja, u weet het wel, maar weet uw rug het ook? Slijpschijven

bestonden alleen in de vorm van loodzware machines met elektromotor, waarvan het opheffen alleen al een krachttoer was, laat staan het ook nog werken ermee. Maar, mijn vriendin en ik, wij zetten door. Omdat we vrouwen waren konden we gelukkig wel naaien, dus wij namen de werkhandschoenen een paar maten in. Cement torsten we altijd samen, evenals de slijpschijf.

Toen ik op een avond mijn buurman op bezoek had, keek ik eens naar zijn handen. Ik legde de mijne ernaast. Mijn buurman, een fijngebouwd heertje, die soms mijn colbertjes leende als hij naar een feestje moest, had kleinere handen dan ik. Nee, zei hij, hij kon ook nooit werkhandschoenen vinden die hem pasten. Nadat wij enige maanden meeliepen in de bouw-wereld werd ons duidelijk dat de werkhandschoenen haast iedereen te groot zijn. Bovendien kwamen ons de cijfers ter ore van het aantal bouwvakkers in de WAO. Dat aantal is schrikbarend. Bouwvakkers die de 65 halen zijn er in het geheel niet, meestal haakt men rond de veertig af met een kapotte rug. Maar niet de bouw is ongezond. De seksenormen in de bouw zijn ongezond. Die komen neer op een dramatische mannelijke zelfoverschatting, waardoor vrijwel alle gereedschappen en materialen worden geproduceerd in gewichten en afmetingen die eenvoudigweg niet goed zijn voor een mens. Maar terwijl de gemiddelde bouwvakker zich een breuk sjouwt, voelt hij zich wel een echte man. De bouwstoffenwinkel weerspiegelt en produceert deze levensgevaarlijke megalomanie. Deze materie is gemaakt op de maat van een problematische en economisch buitengewoon onrendabele constructie van mannelijkheid. Dat de rationaliteit het hier niet wint van het megalomane zelfbeeld komt, paradoxaal genoeg, omdat mannelijkheid zo'n kwetsbare aangelegenheid is. Het is niet genoeg een man te zijn. Je moet er ook altijd weer een worden. Man-zijn is een eindeloze 'performance' van mannelijk geconnoteerd gedrag, taalgebruik, kleding en passende arbeid, een functioneren in een seksegrammatica die een verstaanbare cultuurtekst creert. Bouwvakkers worden zware jongens doordat zij zich een genderidentiteit 'bij elkaar leven' via een min of meer voorgestructureerde keuze voor zware lasten, grote machines, seksistische moppen, grove taal, veel eten, veel bier en al het materiële en immateriële dat een genderlading bezit en dus aan dolende verlangende subjecten een bepaald type 'mannelijkheid' kan verschaffen. Die 'genderladingen' kunnen ook schuiven. Tegenwoordig zijn er bouwvakkers met een paardenstaart, omdat de paardenstaart een mannelijke haardracht is geworden. Ergo: inherente, 'natuurlijke' betekenissen bestaan niet, noch van mensen noch van dingen. Er bestaat een voortdurend veranderende wereld van tekens die geen betekenis hebben, maar betekenis krijgen in een steeds wisselende context van eerdere betekenisgevingen, machtsconstellaties, belangen en behoeften. Mensen worden 'mannen' en 'vrouwen' doordat zij zich, al kiezend

uit het gegevene, bewegen door een reeds klaargelegde gegenderde wereld, waarin zij ook zelf weer als tekens voor anderen functioneren. Zo zijn interpreterende en geïnterpreteerde subjecten verwickeld in een eindeloos proces van gendersemiosis.

Vrouwen aan het werk in een mannelijk domein.

Maar nu loop ik op de zaken vooruit. Wat ik hierboven begon te schetsen was een eerste niveau van denken over het vraagstuk van materie en constructie. Je kunt het samenvatten als: de materiële werkelijkheid krijgt een vorm die overeenstemt met zelfbeelden, ideologieën en conceptuele kaders van de subjecten die vormgeven. Voorbeelden te over. Behalve aan de al besproken maten en gewichten in de bouw kunnen we denken aan de idealen die leiden tot een specifieke vormgeving van de gebouwde omgeving. Groene woonwijken waar niets buiten de deur te beleven valt, belichamen de ideeën van mannelijke stedenbouwers over seksesegregatie en scheiding tussen privé en openbaar. De sociale woningbouw in de jaren dertig en vijftig was de materiële neerslag van een beschavingsoffensief waarin een *middle class* gezinsdenken aan de volksklasse werd opgelegd. Door het aanbrengen van smalle hoge ramen trachtte men de huisvrouw fysiek te dwingen tot toewending naar haar gezin, in plaats van naar haar buurvrouwen en het straatleven. De lage brede schuiframen, waardoor volkswomen vroeger royaal contact konden onderhouden met het leven buiten, verdwenen daartoe uit de nieuwe volkswoningen. In een heel andere context kunnen we ook denken aan de wijze waarop de apartheidsideeën zich in Zuid-Afrika in de afgelopen vijftig jaar materialiseerden in gescheiden woonwijken, in 'homelands', in krotten in de achtertuin voor zwarte dienstboden, kortom in een tot de details doorgezette apartheidsgeschiedenis. Maar ik laat die voorbeelden nu voor wat ze zijn, en richt mij op de algemenere vraag hoe we de relatie tussen materie en constructie kunnen denken.

MATERIE, CONSTRUCTIE EN TAAL

In mijn inleiding volgde ik een traditionele manier van denken over materie en constructie. Ik suggereerde een temporeel verband tussen ideologie en materiële vormgeving. Eerst zijn er de ideeën, de voorstellingen, de genderideologie, in dit geval de mannelijkheidswaan, daarna volgt de constructie van de materiële wereld. En andersom construeert de materiële wereld opnieuw zelfbeelden, gevoelens, ideologie: het temporele verband kan ik dus ook omdraaien. Oorzaak en gevolg kunnen andersom worden gedacht. Dan is het moment gekomen om de samenhang te zien tussen ideologie en vormgegeven wereld, en spreken we van een dialectische, elkaar voortdurend over en weer beïnvloedende relatie.

In het programmaboek van dit congres 'Vrouwen/Genderstudies' wordt het probleemveld van 'materie en constructie' ook zo opgevat. Ik citeer:

'Opvattingen over vrouwelijkheid en mannelijkheid bepalen niet alleen hoe vrouwen en mannen overal ter wereld leven, maar ook de wijze

waarop bijvoorbeeld bedrijven georganiseerd worden, hoe gebouwen ontworpen worden en hoe machines functioneren. Hoe beïnvloeden maatschappelijke ideeën over vrouwelijkheid en mannelijkheid materiële zaken [...]?’ (vd Heiden/vd Heuvel (red) 1993:9)

Deze wijze van denken is om verschillende redenen echter onbevredigend. Onbevredigend omdat het ten eerste onduidelijk blijft welke vorm de ideeën, voorstellingen, zelfbeelden en sekse-ideologieën eigenlijk hebben voordat zij in materie ‘vertaald’ worden. Ze lijken in deze probleemstelling wel erg lichaamloos en abstract. Ik zou zeggen dat ze dat niet zijn: ze hebben een talige vorm. Ideeën, voorstellingen, genderzelfbeelden en sekse-ideologieën bestaan als taal en als representatie. Ze zijn talig ‘geïncarneerd’. Ze worden in taal begrepen, in taal geconstrueerd, talig doorgegeven. Met een variatie op het beroemde kentheoretische aforisme van John Locke, ‘niets is in het verstand wat niet eerst in de zintuigen is geweest’, zou ik willen zeggen: er is niets op materiële wijze in cultuur gebracht wat niet ook als taal en representatie circuleert. Ik stel dus voor dat we hier voortaan niet meer zeggen dat we te maken hebben met ideeën, voorstellingen, zelfbeelden en ideologieën, maar met conventies van taal en representatie. Laten we het ‘idealisme’, het spreken over ideeën en beelden alsof die buiten taal en representatie om bestaan, afschaffen. Dat ‘idealisme’ lijkt mij een erfenis van twintig eeuwen christelijk denken in abstracties. Ik verzoek u nu even grondig bij uzelf na te gaan of ik gelijk heb: ik stel dat elk idee, elk zelfbeeld, elke voorstelling bestaat als een stroom van tekst, als taalbouwsel of als visueel beeld. Ik daag u uit om hiervan een tegenvoorbeeld op te diepen: ik wed dat u dat niet lukt.

Een tweede reden waarom de voorafgaande voorstelling van zaken onbevredigend is, is dat de ideeën en ideologieën – vanaf nu dus: de taal en de representatie – en de materiële wereld gedacht worden als twee aparte werelden, elkaar voortdurend beïnvloedend maar toch min of meer gescheiden. Ook dat lijkt een hindernis, een blokkade om verder te komen. Waarom? Omdat je door zo’n voorstelling van zaken een dichotomie aanbrengt, een klassieke binaire oppositie zelfs. De binaire oppositie, weten wij als feministen, is een gevaarlijke denkfiguur (Meijer 1991). De vraag is of het niet vruchtbaarder is de twee domeinen van taal en representatie enerzijds en materie anderzijds te denken als één. Mijn vragen luiden dan: heeft de taal een stoffelijke dimensie? Is de tekst een daad? Is representatie materieel? Is representatie zelf een object, in plaats van een afwezig object te representeren? Is de constructie zelf dat wat geconstrueerd wordt? Vallen met andere woorden constructie en object van constructie met elkaar samen?

Mijn antwoord op al deze vragen luidt ‘ja’, en ik zal de bladzijden die

mij nog resten besteden om deze visie zo goed mogelijk te onderbouwen. Ik kan me namelijk best voorstellen dat u stribbelt tegen dit voorstel. Een gewelddadige tekst, zult u zeggen, kun je toch niet op eenzelfde lijn zetten als een pak slaag. Schelden doet geen zeer maar slaan des te meer. Ik wil beweren dat schelden wel zeer doet, dat met andere woorden het tekstuele een hardhandig of zo u wilt daadkrachtig aspect bezit. Wetten bijvoorbeeld zijn teksten. Ze staan op papier, in wetboeken. Ze kunnen gezien worden als bijzonder machtige teksten: ze worden vaak toegepast, in de loop van rechtszaken vaak herhaald en uitgeplozen door rechters en advocaten. Ze produceren ons gevoel van wat juist en rechtvaardig is, en ze produceren vonnissen die bijzonder hardhandige feiten tot gevolg hebben, zoals buitengewoon werkelijke gevangenisstraffen, waar echte mensen verdwijnen achter echte tralies. De wetstekst kan niet gescheiden worden van de wet als machtsmiddel. De tekst *is* het machtsmiddel, het machtswoord, omdat hij in de institutie van de rechterlijke macht is opgenomen. De wet op papier vormt een integraal onderdeel van de rechterlijke macht die zijn gezag laat gelden. De spreektaal erkent deze fysieke kant van de wet ook. Zij spreekt van 'de machtige arm der wet'. Als de wet niet werkt spreken we van een 'dode letter'. Als de wet wel werkt en effect heeft is zij bij implicatie levend. De wetstekst handelt.

Het lijkt mij dat dit handelingsaspect, dit machtsaspect dat de wetstekst zo duidelijk laat zien, min of meer inherent is aan elke tekst. Ik vat 'tekst' dan niet op als een idiosyncratische, geheel unieke, geïsoleerde, eindige verzameling woorden opgeschreven door een begaafd individu. Ik vat 'tekst' op als discours, als altijd onderdeel van een grotere verzameling teksten die elkaar echoën, herhalen en steeds weer herschrijven. Door die eindeloze produktie van taal en andere representaties wordt 'het normale' geproduceerd als het natuurlijke en vanzelfsprekende. Dat betekent dat ook de maatschappelijke, culturele en politieke macht op onlosmakelijke wijze met taal en representatie verbonden is.¹ Ik volg hier Foucaults machtsbegrip. Macht wordt niet alleen uitgeoefend door verboden en negatieve boodschappen, maar vooral door het produktieve proces van de creatie van tekst, beelden, betekenissen, identiteiten, kennis enzovoort, een proces waarvan niemand uitgesloten is. Als je macht ziet, niet als een object wat je kunt hebben, of als een hoeveelheid die gelijk of ongelijk verdeeld kan zijn, maar als een proces van betekenisgeving, dan heeft iedereen er deel aan en is ook iedereen eraan onderworpen. Macht is dus niet onzichtbaar, maar juist traceerbaar in het bombardement van representatie dat ons omgeeft.² We hoeven ons niet langer die eeuwige vraag te stellen waar de machtsrelatie tussen de seksen nu vandaan komt en het dan vooral zoeken in de opvoeding of in enig ander domein dat we uitroepen tot primair. We kunnen ons ook, beter, de vraag stellen hoe deze

sekserelaties en andere verschillen dagelijks talig en visueel geproduceerd en gereproduceerd worden. Of zoals de Nederlandse dichter Cees Bud-dingh het, in navolging van Hölderlin, eens zei: *'Wo befindet sich die Tiefe? An die Oberfläche.'*

DE MATERIALITEIT VAN REPRESENTATIE

Taal en representatie hebben dus een machtscreërende en -verdelende werking. Nu wil ik bovendien beweren dat taal en representatie onze enige toegang zijn tot de materiële werkelijkheid. Er is geen andere deur. De materiële wereld wordt immers geconstrueerd in taal en in de daarin beschikbare woorden, begrippen, metaforen en denkvormen – zoals de oorzaak en gevolg constructie, de binaire oppositie – en *'modes of emplotment'* (White 1978). Dat voorbeeld van die eskimo's die vijftientig woorden hebben voor sneeuw, en daarom ook een heel andere sneeuw-ervaring dan de onze, dat kent u al dus dat bespaar ik u.³ Dit behoort alles tot de *'linguistic turn'* van onze eeuw. Waar het om gaat is dat de materiële wereld voor ons alleen via de taal toegankelijk is. Je ziet alleen dat wat je ook kunt zeggen. Zo komt niet alleen de sociale, maar ook de materiële wereld altijd bemiddeld tot ons. Wat wij ervaren als 'werkelijkheid' wordt derhalve gevormd door het reeds gerepresenteerde en het representeerbare. Daarbuiten bestaat geen werkelijkheid, omdat we ons daarvan, letterlijk, geen voorstelling kunnen maken. Wittgenstein (1984) drukte dat uit met zijn befaamde 'De grenzen van mijn taal zijn de grenzen van mijn wereld.'

Deze visie impliceert overigens ook dat wij een aantal illusies omtrent onze eigen subjectiviteit moeten opgeven. Zo is het een illusie dat je een onbemiddeld contact kunt hebben met de wereld, je gevoelens of je lichaam. Het is een illusie dat je zou kunnen zien en beleven wat er 'is'. Het is een illusie dat wij vrijelijk beschikken over de taal en daarin kunnen uitdrukken wat wij zelf hebben bedacht. Eerder beschikt de taal over ons, en maakt de taal, die aan ons voorafgaat, pas onze subjectiviteit mogelijk, zoals Lacan (1966) betoogt. Niet het subject creëert cultuur, cultuur creëert het subject. We zijn gevangen in een reeds betekende wereld, in een 'vreemd' netwerk van betekenissen. Alleen door noodgedwongen onderwerping daaraan is subjectiviteit mogelijk. Het gevoel zelf bron te zijn van wil, betekenis, autonomie, wordt daarmee tot een cultureel, talig, construct: het is een zelfervaring die mogelijk wordt binnen een wijze van spreken over het subject.

Dit alles vormt een aanslag op de visie van taal en representatie als een afzonderlijk domein tegenover het materiële, als een gans ander domein.

De aloude vraag hoe de 'werkelijkheid' zich verhoudt tot de 'tekst' waarin óver die werkelijkheid wordt gesproken, wordt op die manier een steeds verkeerdere vraag. Eeuwenlang heeft men zich het hoofd gebroken over de verhouding tussen de representatie en het object van representatie (Still 1992).⁴ Misschien kunnen we nu zeggen: representatie heeft geen object. Representatie vormt zijn eigen object. Representatie weerspiegelt geen werkelijkheid, maar maakt er een. Maar dan kunnen representatie en werkelijkheid, of constructie en materie, niet meer van elkaar gescheiden worden. Dit is heel in het kort de kern van Michel Foucaults (1972, 1975) denken over de kwestie van materie en constructie. Foucaults concept 'vertoog' omvat het linguïstische, het culturele, het sociopolitieke en het materiële als ongescheiden, als ondeelbare delen van hetzelfde regime.

Ik kan nog een andere ingang tot de problematiek zoeken. Ik zou dan zeggen dat representatie zelf materieel is. Denk aan pornografie, waarvan veel mensen menen dat deze verkeerd of schadelijk is wanneer er schadelijke effecten 'in de werkelijkheid' bewezen zouden worden. Maar pornoverhalen en -foto's zijn zelf buitengewoon werkelijke handelswaar. Ze circuleren, er worden miljoenen aan verdiend, ze zijn representatie, maar die representatie vormt de *materie* van een echte postindustriële industrie.

Het was mijn bedoeling in deze inleiding ons denken over materie en constructie uit het ingesleten spoor van de binaire oppositie te halen. Ik hoop dat ik erin geslaagd ben de gedachte ingang te doen vinden dat taal en representatie en materiële werkelijkheid ongescheiden zijn. Tot slot zie ik nog even om naar die twee studentes in overall in de gereedschappenwinkel, in de jaren zeventig, waarvan ik er een was. Werden wij als vrouwen geïntimideerd en buitengesloten uit dit mannelijk vormgegeven domein? Waren wij willoos overgeleverd aan een materiële wereld waarvan mannen de subjecten waren? Nee, wij betraden een reeds betekende, gegenderde wereld, maar door dat te doen creëerden we zelf nieuwe betekenissen. Wij wensten onszelf te hergenderen door machines te kopen en op steigers te staan. Zo schiepen wij een nieuwe versie van 'vrouwelijkheid'. Daardoor fungeerden wij ook voor anderen weer als tekens, die nieuwe genderbetekenissen mogelijk maakten. De goede oude spreektaal, weet al dat het materiële en het talige één zijn. Want de spreektaal zou zeggen: vrouwen in een overall, dat spreekt boekdelen. En de zakken cement zeiden niets, maar hun megalomane gewicht was niettemin veelzeggend.

De slag om de overall is in 1994 wel gewonnen. Anno 1994 hebben we het zelfs wel gehad met die loodgieters en die overalls. Wij vinden heel andere dames opwindend. Dat wij liever een mevrouw zouden ontmoeten

die rondrijdt in een Rover, vijf talen spreekt en directeur is van een Holding – ik verwoord hier vast en zeker ook de verlangens van de hetero's die dit lezen – ook deze verandering spreekt boekdelen. Maar dat is een ander onderwerp.⁵

MAAIKE MEIJER